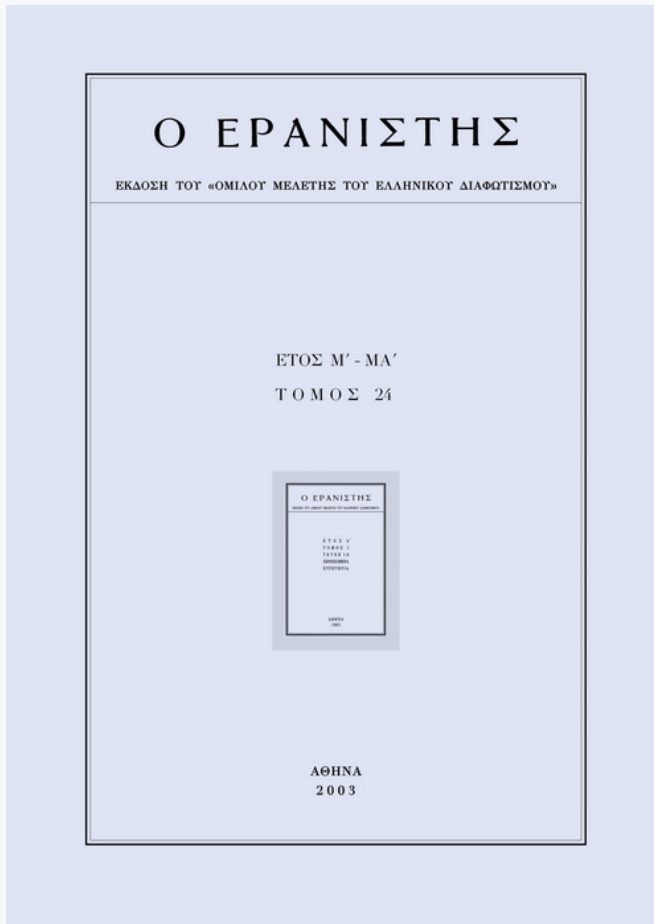

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου
Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους

Βασ. Ι. Τσιότρας

doi: [10.12681/er.2](https://doi.org/10.12681/er.2)

To cite this article:

Τσιότρας Β. Ι. (2003). Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους. *The Gleaner*, 24, 11–27. <https://doi.org/10.12681/er.2>

ΤΡΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῶν (ἀριστοτελικῶν καὶ μὴ) συγγραμμάτων τοῦ Ἀθηναίου λογίου Θεοφίλου Κορυδαλλέως (1574-1646) ἐντοπίσθησαν τρεῖς ἀκόμη πρωτότυπες καὶ ἀδημοσίευτες ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες προστίθενται στὰ λιγοστὰ σωζόμενα δείγματα τῆς προσωπικῆς ἀλληλογραφίας του.¹ Οἱ ἐπιστολές αὐτές διασώζονται στὸν κώδικα Ἀθηνῶν, Μουσείου Μπενάκη, Ταμείου Ἀνταλλαξίμων 250 (ἐπιστολογραφικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου), ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἄλλοτε ἀκμάζουσας Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Ἀδριανούπολης (= κώδ. Ἀδριανουπόλεως 1164).² Στὸν κώδικα αὐτὸν — ποῦ ἓνα τμήμα του τουλάχιστον ἀντιγράφηκε στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα (στὸ φ. 21^ν ἀναγράφεται ὡς τοποχρονολογία: Ἐν Ἀθήναις 1637)— παραδίδονται κείμενα σχετιζόμενα ἄμεσα μὲ τὸν λόγιο, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἕξι ἐπιστολές του:

1. Ἔως σήμερα ἔχουν γίνει γνωστὲς εἴκοσι δύο ἐπιστολές, ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ δύο εἶναι αὐτόγραφες, βλ. Ι. Ε. Στεφανής, «Ἡ αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέα πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη», *Ἑλληνικά* 37 (1986), 160-163, καὶ Β. Ι. Τσιώτρας, «Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Antoine Léger», *Ὁ Ἑρανιστής* 20 (1995), 235-242. Στις ὑπόλοιπες ἀναφέρονται ὁ C. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 95, Θεσσαλονίκη 21967, σ. 166-167, καὶ κυρίως ὁ Ι. Ε. Στεφανής, «Πέντε ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως», *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992), 103-113, καὶ οἱ Ι. Ε. Στεφανής - Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Εὐγενίου Γιαννούλη Ἐπιστολές*, Κριτικὴ ἔκδοσις, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (τεύχος Τμήμ. Φιλολογίας), Παράρτημα ἀριθ. 1, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 491-496, παράρτημα, ἀριθ. 12-16.

2. Ἡ πρώτη περιγραφή τοῦ ἄλλοτε κώδικα Ἀδριανουπόλεως συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Β. Κ. Στεφανίδη, «Οἱ κώδικες τῆς Ἀδριανουπόλεως», *BZ* 16 (1907), 277-280, ἐνῶ νέα ἀναλυτικώτατη περιγραφή ἐκπόνησαν οἱ Ε. Λάππα-Ζιζήκα - Μ. Ρίζου-Κουρουπού, *Κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991, σ. 177-185.

α. (φ. 8^{r-v}) Πρὸς τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο: *Σκαρλάτω τῷ πανευκλεεῖ ἀνδρὶ λογίῳ τε καὶ εὐγενεστάτῳ Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεύς. Ἄρχῃ: Δόγμα σοφόν.*

β. (φ. 31^r) Συστατικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν μαθητὴ του Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Τοῖς ἐντευξομένοις ὅποιουδήποτε βαθμοῦ τε καὶ τάξεως σωτηρίαν ἐν Χριστῷ. Ἄρχῃ: Τὸ καλὸν τίμιον.*

γ. (φ. 47^v) Πρὸς τὸν Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Εὐγενίῳ. Ἄρχῃ: Τὴν φιλίαν συναγωγόν.*

δ. (φ. 105^v-106^r) Πρὸς τὸν Χίο ἰατρὸ καὶ διδάσκαλο Γεώργιο Κορέσσιο (Ἀθήνα, 1630): *Τῷ Κορεσσίῳ. Ἄρχῃ: Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς.*

ε. (φ. 106^r) Πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας πάτερ ἀκρότατε ... Ἄρχῃ: Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως.*

ς. (φ. 120^{r-v}) Πρὸς τὸν ποστέλνικο Νικόλαο (χωρὶς τοποχρονολογία): *Ἄρχῃ: Ἄνδρὸς εὐγένεια κυριωτάτη.*

Ἄπο τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς ἡ πρώτη καὶ ἡ ἕκτη ἀποτελοῦν εἰσαγωγικὲς ἐνόητες στὰ γεωγραφικὰ-ἀστρονομικὰ ἔργα *Σύνοψις εἰσαγωγικωτέρα εἰς γεωγραφίαν καὶ πρότερον εἰς θεωρίαν σφαιρικὴν* (φ. 8^r-19^v) καὶ *Περὶ γνώσεως τῶν μελλόντων* (φ. 120^r-121^v) ἀντίστοιχα, στὶς ὁποῖες ὁ Κορυδαλλεύς προσφωνεῖ καὶ ἐγκωμιάζει μὲ κομψὸ τρόπο τοὺς πεπαιδευμένους ἀποδέκτες τῶν συγγραμμάτων του, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ φιλομάθειά τους παρεῖχαν τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴ συγγραφή. Ἐπειδὴ ἐντάσσονται ὀργανικὰ ὡς ἀναπόσπαστα τμήματα στὸ δομικὸ πλαίσιο τῶν γεωγραφικῶν-ἀστρονομικῶν συγγραμμάτων, τὶς ἐξέδωσα μαζὶ μὲ αὐτά.³

Τὸ δεύτερο γράμμα, ἡ συστατικὴ ἐπιστολὴ (ἔτ. 1639) ποὺ συντάξε ὁ λόγιος γιὰ τὸν Γιαννούλη (1597/1600-1682), ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Στεφανὴ καὶ Παπατριανταφύλλου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἁγίου Ὁρους, Μονῆς Παντελεήμονος 781, 18ου αἰ. Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ παρόντος ἀθηναϊκοῦ χφ (= Α), τοῦ ἀθωνικοῦ χφ (= Γ) καὶ τῆς ἔκδοσης προκύπτει ὅτι: α) ἀπὸ τὸν Α ἐλλείπουν ἡ μνεῖα τοῦ ἑπωνύμου τοῦ Εὐγενίου (ὁ Ἰαννούλιος, στ. 21-22), ἡ χρονολογικὴ ἐνδειξὴ καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ τέλους (*αχλθ' διδάσκαλος ὁ Κο-*

3. Βλ. Β. Ι. Τσιότρας, *Ἡ ἐξηγητικὴ παράδοση τῆς Γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. Οἱ ἐπώνυμοι Σχολιαστὲς*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1999, καὶ «Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς: Τὰ ἀστρολογικὰ κείμενα», *Συναίτικα Ἀνάλεκτα*, τ. Α', Ἀθήνα 2002, σ. 171-208.

ρουδαλλεύς, στ. 47)· β) ὁ Α παρῆχει σαφῶς καλῦτερο κείμενο σὲ σχέση με τὸν Γ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι συμφωνεῖ με ὀρισμένες ἀπὸ τὶς διορθώσεις τῶν ἐκδοτῶν· καὶ γ) ὀρισμένες ἀπὸ τὶς γραφές στὰ περιθώρια τοῦ Γ (ποὺ δηλώνονται με τὴν ἔνδειξη ἐν ἄλλῳ ἢ ἐν ἑτέρῳ) συμφωνοῦν με τὸν Α.⁴ Ἐξάλλου οἱ πληροφορίες τοῦ Θ. Παπαδόπουλου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ δύο ἄλλων γραμμάτων τοῦ Κορυδαλλεύς στὸ *Ἐπιστολάριον τοῦ Γερασίου Βλάχου* (1605/7-1685) ἀποδείχθηκαν ἀνακριβεῖς, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἔρευνά μου προέκυψε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πρωτότυπες ἐπιστολές τοῦ Ἀθηναίου λογίου ἀλλὰ γιὰ ἐπιστολικά ὑποδείγματα, ποὺ ἀντλεῖ ὁ Βλάχος ἀπὸ τὴν *Ἐκθεσιν περὶ ἐπιστολικῶν τύπων* (Λονδίνο 1625).⁵

Κατὰ συνέπεια παραμένουν ἀνέκδοτες τρεῖς ἐπιστολές, ἡ τρίτη, ἡ τέταρτη καὶ ἡ πέμπτη. Θεώρησα χρήσιμο νὰ παρουσιάσω στὴν παρούσα ἐργασία τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολές (1, 2 καὶ 3 ἀντίστοιχα στὴν ἔκδοσή μου), ἐπειδὴ φωτίζουν ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ στιγμιότυπα τοῦ πολυτάραχου βίου τοῦ σοφοῦ ἀριστοτελιστῆ. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτὲς

4. Βλ. Στεφανῆς – Παπατρινατύλλου, *ὁ.π.*, σ. 494-495, παράρτημα ἀριθ. 15. Τὸ πλῆρες κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐπιστολῆς θὰ μπορούσε νὰ λάβει τὴν ἀκόλουθη μορφή:

1 καὶ Γ: τε καὶ Α || 4 δὲ] δὲ Α: δὲ στὸ περιθώριο Γ: δὴ Γ || 5 φιλόφρονος Ἐκδ.: φιλοφρόνου ΑΓ || 7 μετὰ ἦν προσθέτει καὶ Α || 9 μετὰ Ἐλληνες προσθέτει εἴ γε καὶ Ἐλληνες Α: στὸ περιθώριο Γ || 14 ἐάν] κἂν Α || 14-15 αὐτοῖς] αὐτοῖς Α: αὐτῶ Γ || 21-22 ὁ Ἰαννούλιος παραλείπει Α || 23 γινόμενον] γενόμενον Α | ἀνδρὸς εὐσεβείας τε] ἀνδρὸς εὐσεβείας τε Α: ἀνδρὸς τε Γ || 26 ἐμφιλοχωρεῖ τε καὶ] ἐμφιλοχωρεῖται καὶ ΑΓ | κλητικὰ] μαχητικὰ Α || 29 ἀστοργία] ἀσέλγεια Α || 33 νοῦ] νοῦ Α: νοῦς Γ || 34 προσήρηται] προσήρητο Γ: προσηρτάτο Α || 37 μου²] μετὰ Α || 40 μετέχουσί] μετασχουσί Α || 42 πόλεως] πόλεως Α: πόλεων Γ || 46 ἐπισκοπῶν Γ: ἐπιποθῶν Α καὶ στὸ περιθώριο Γ || 47, *αχθ'* διδάσκαλος ὁ Κορυδαλλεύς παραλείπει Α.

5. Ὁ Θ. Παπαδόπουλος, *Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τὸν 18ο αἰώνα*, Ἀθήνα 1988, σ. 224, σημ. 9, ἀναφέρει ὅτι δύο ἐπιστολές τοῦ Κορυδαλλεύς (πρὸς τὸν Νικόδημο Μεταξὰ καὶ τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο) παρατίθενται ὡς ὑποδείγματα τοῦ «προτρεπτικοῦ» καὶ τοῦ «παραμυθητικοῦ» εἶδους ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Βλάχο στὸ ἀνέκδοτο σύγγραμμά του *Περὶ ἐπιστολιμαίου χαρακτῆρος*. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἀθηνῶν, Μετοχῶν Παναγίου Τάφου 184 (β' μισό 17ου αἰ., *ἀεὶ τῶν τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ*), φφ. 346-383, διαπίστωσα ὅτι αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τοὺς *Ἐπιστ. τύπ.* τοῦ Κορυδαλλεύς: α) *Τῶν κοινῶν ὅτι μοι μέλει* = *Ἐπιστ. τύπ.* σ. 31,15-33,6· β) *Σὺ μὲν ἄ φίλω* = *Ἐπιστ. τύπ.* σ. 47,7-21. Τὰ ὀνόματα τῶν παραληπτῶν προστίθενται ἀπὸ τὸν Βλάχο, ἐνῶ οἱ ἐπιστολές παραδίδονται ἑλλιπῶς. Μία πρώτη ἀποτίμηση τῶν σχέσεων Κορυδαλλεύς-Βλάχου ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸν Β. Ν. Τατάκη, *Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρῆς (1605/7-1685), φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος*, Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας 5, Βενετία 1973, σ. 92-95. Γιὰ τοὺς *Ἐπιστ. τύπ.* βλ. ἐπίσης Μ. Karpozilou, «The Epistolarion of Theophilus Korydaleus», *Ἑλληνικά* 49 (1999), 289-303.

ή πρώτη, που είναι έλλιπής ως προς τὰ προσδιοριστικά στοιχειὰ τύπου και χρόνου, αποστέλλεται —σύμφωνα με μαρτυρία του μαθητῆ τοῦ Γιαννούλη Ἀναστασίου Γορδίου (1654-1729)— στὸν Εὐγένιο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.⁶ Ἐκεῖνος ὅμως δὲν βρισκόταν ἐκεῖ, ἀλλὰ κοντὰ στὸν γεραρὸν ἱερομόναχο Ἀντώνιο, στὸν ὁποῖον ὁ Κορυδαλλεὺς στέλνει τοὺς χαιρετισμούς του (στ. 39-43), προφανῶς στὴ μονὴ τοῦ Τροβάτου τῶν Ἀγράφων, ὅπου ἐγκαταβιοῦσαν ὁ Ἀντώνιος και ὁ Βαρθολομαῖος (τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1612).⁷ Ὁ Κορυδαλλεὺς παρακινεῖ τὸν μαθητῆ του νὰ μὴ μείνει περιορισμένος στὸ μοναστήρι, ἀλλὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴ διδασκαλία ἐπιδεικνύοντας τὶς μεγάλες ἱκανότητές του (στ. 26-31).

Ἡ μνεῖα τοῦ μητροπολίτη Βεροῖας Ἰωαννικίου (στ. 36) —προφανῶς τοῦ Ἰωαννικίου Διοδίου, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ὡς ἐπίσκοπος τῆς πόλης ἀπὸ τὸ 1638, πιθανῶς ὅμως χειροτονήθηκε λίγα χρόνια νωρίτερα (ἴσως τὸ 1633/4)— ὀδηγεῖ σὲ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τρίτης παραμονῆς τοῦ Κορυδαλλεὺς στὴν Πόλη (1636-1640).⁸ Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης παρέμεινε ἐκεῖ ἐπὶ τρία ἔτη, ἐνῶ ἀναχώρησε μετὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἀπογοητευμένος ἀφενὸς ἀπὸ τὴν ἠθικὴ κατάπτωση τοῦ ἀνώτερου κλήρου και ἀφετέρου ἀπὸ τὶς διώξεις που δέχθηκε ὁ ἴδιος —και ὁ δάσκαλός του— λόγω τῶν φιλολουκάρειων φρονημάτων τους.⁹ Στὸ γράμμα του ὁ Κορυδαλλεὺς εἶναι ἰδιαίτερα εὐγλωττος σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπικρατοῦσα τότε κατάσταση κάνοντας λόγο γιὰ σκευωρία εἰς βάρους

6. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Ἀναστασίου Γορδίου Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουλλίου τοῦ Αἰτωλοῦ», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4 (1907), 27-82, ἰδιαίτερα 77: ἐκ μιᾶς ἡς πρὸς αὐτὸν πέπομφεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾗ τὴν μετουσίωσιν θεοστουγῆ λέγειν οὐκ ἀναδύεται, εἴτε τὴν λέξιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν καλῶν, εἴτε και τὸ ὑπ' αὐτῆς σημαίνόμενον, ἀμφοτέρως οὐ πόρρω ἀσεβείας καθέστηκεν.

7. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Π. Ι. Βασιλείου, Ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς και οἱ σπουδαιότεροι μαθητῆς τῶν σχολῶν τῶν Ἀγράφων, Ἄθῆνα 21985, σ. 25-29, 32-41 και 59-60.

8. Ὁ Ἰωαννίκιος ὁ Διόδιος ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν ὁπαδῶν τοῦ Λούκαρη και ἀργότερα ἐξελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1645-1657), βλ. Ζ. Ν. Τσιρπανλῆς, *Οἱ Μακεδόνες σπουδαστῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης και ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα και στὴν Ἰταλία (16ος αἰ.-1650)*, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 35, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 101-106, και τοῦ ἴδιου, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλεγίον τῆς Ρώμης και οἱ μαθητῆς του (1576-1700)*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 495-496.

9. Ὁ Γόρδιος, *Βίος Εὐγενίου*, ὁ.π., σ. 49-52, ἀναφέρεται μετὰ γλαφυρότητα στὴν καθάριση τοῦ Εὐγενίου ἀπὸ τὸν Κύριλλο Κονταρῆ και τὴν ἀποκατάστασή του ἀπὸ τὸν νεὸ πατριάρχη Παρθένου τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639. Πρβ. Βασιλείου, ὁ.π., σ. 32-41.

τῶν δύο ἀνδρῶν (σκευωρήσασα, στ. 15· τοῦ καθ' ἡμῶν σκευωρήματος, στ. 22· τῶν σκευωρησάντων, στ. 22-23), ἡ ὁποία μάλιστα δημιούργησε καὶ διχογνωμία μεταξύ τους (διαστατική, στ. 8· τῆ διαστάσει, στ. 9-10· τὴν ἡμετέραν διάστασιν, στ. 15).¹⁰ Μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιστολή μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἕως τὸ 1640, ὁπότε ὁ Κορυδαλλεὺς ἐξελέγη μητροπολίτης Ἄρτας.

Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἦταν ἤδη γνωστὴ, καθὼς ἓνα σύντομο ἀπόσπασμά της (περὶ τε τῆς εὐχαριστίας... μετουσίωσις, στ. 33-35) παραδόθηκε ἀπὸ τρεῖς συγγραφεῖς τοῦ 17ου-18ου αἰ., τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (*Βίος Εὐγενίου*, σ. 77), τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο (*Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου*, σ. 75 [= Legrand, σ. 34]) καὶ τὸν Nicolaus Comnenus Papadopolus (*Historia Gymnasii Patavini*, τ. II, σ. 299), προκειμένου νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἀντίθεση τοῦ λογίου στὴ χρῆση ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησία τοῦ δυτικοῦ σχολαστικοῦ ὅρου μετουσίωσις (transsubstantiatio) γιὰ τὴ δὴλωση τῆς μεταβολῆς τῶν τιμῶν δώρων κατὰ τὴ θεία εὐχαριστία.¹¹ Οἱ δύο πρῶτοι ρητὰ ἀναφέρουν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἀντλεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλεῶς, ἐνῶ ὁ Papadopolus ὑποστηρίζει —προφανῶς ἀπὸ παρανόηση— ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πραγματεία *Περὶ μετουσίωσεως (Tractatus de transsubstantiatione ad Eugenium)*, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ὑπαρξὴ δὲν ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ μέχρι σήμερα οὔτε ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν χειρογράφων οὔτε ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν σύγχρονων πολεμίων τοῦ λογίου Μελετίου Συρίγου, Γεωργίου Κορεσσίου καὶ Δοσιθέου.¹²

10. Ἀπὸ τὸν Γόρδιο, *Βίος Εὐγενίου*, ὁ.π., σ. 44-46, πληροφορούμαστε ὅτι ὁ Κορυδαλλεὺς λόγῳ τοῦ ὀργίλου χαρακτήρα του ἐρχόταν συχνὰ σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς μαθητὲς του, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν ὑπάκουο Εὐγένιο, ὁ ὁποῖος, ἀδυνατώντας νὰ ὑπομείνει πλέον τὶς προσβολὲς τοῦ δασκάλου του, τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἐντάχθηκε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα στὸν κύκλο τοῦ Μελετίου Συρίγου.

11. Ἐκδόσεις: Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου*..., παρὰ Δημητρίου Παδούραι, ἐν Γιάσιῳ Μολδοβλαχίας κατὰ μῆνα Ἰουνίου, αχζδ' (: ἀναδημοσιεύθηκε ἐν μέρει ἀπὸ τὸν Ἐ. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIe siècle*, Παρίσι 1894-1903, τ. 3, σ. 31-37), καὶ N. Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τ. I-II, Venetiis 1726. Ἡ πληροφορία τοῦ Tsourkas (ὁ.π., σ. 97, 100), ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δοσίθεο στὴ Δωδεκάβιβλόν του (*Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων*, Βουκουρεστί 1715), δὲν ἐπιβεβαιώνεται, καθὼς ὁ Δοσίθεος οὔτε κἀν τὴ μνημονεύει στὴν ἐνόητα «*Περὶ Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλλεῶς καὶ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ, καὶ Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ*» (βιβλ. ΙΑ', κεφ. I, παράγρ. Β', σ. 1171-1172).

12. Ο Papadopolus, *Historia* II, σ. 299, ἀναφέρει: «*Eius tractatus πρὸς Εὐγένιον τὸν*

Διαβάζοντας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς εὐκόλα γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος λόγιος ὄχι μόνον ἀπορρίπτει τὸν ὄρο, ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία τονίζοντας ὅτι ἡ μεταβολὴ δὲν ἐννοεῖται αἰσθητῶς ἀλλὰ πνευματικῶς (στ. 34), υἱοθετώντας ἔτσι τὴ φρασολογία τοῦ ἱζ' κεφαλαίου τῆς καλβινίζουσας Ὁμολογίας ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχη Λούκαρη (1631).¹³ Παρόμοιες ἀπόψεις ἐξέφρασε ἐπίσης ὁ μαθητὴς τοῦ λογίου Ἰωάννης Καρυοφύλλης (περ. 1600-1693) σὲ ἓνα σύντομο κείμενο — γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπικρίθηκε σφοδρὰ ἀπὸ τὸν Δοσίθεο —, στοῦ ὁποῖου τὴν προμετωπίδα (Ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν θεῶν λογίων καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας) διατείνεται ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ συντάχθηκε (κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυδαλλέως).¹⁴ Τὸ ἔργο, ποὺ ἐντοπίσθηκε στὸν ἀθηναϊκὸ κώδικα Α, φ. 48^ν κ.έ., παραμένει, ὅσο γνωρίζω, ἀνέκδοτο καὶ ἔθεωρεῖτο χαμένο.¹⁵

Ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ γράφτηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1630 — προφανῶς κατὰ τὴ διάρκειά κάποιας σύντομης ἐπίσκεψης, ἀφοῦ ὁ Κορυδαλλεὺς παρέ-

μαθητὴν περὶ μετουσίωσης ad Eugenium discipulum de transubstantiatione, *palam hanc pernegat his verbis. Πίστευε ... μετουσίωσις*. Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔργου ἀμφισβητοῦν οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς Tsourkas, ὁ.π., σ. 96, 97, Ν. Ε. Τζιράκης, Ἡ περὶ μετουσίωσης (transubstantiatio) εὐχαριστιακὴ ἔρις. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, Ἀθήνα 1977, σ. 86, σημ. 120, καὶ G. Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821), Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Μόναχο 1988, σ. 197, σημ. 828.

13. Τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τῆς Ὁμολογίας βλ. στὸν Τζιράκη, ὁ.π., σ. 74. Τίς θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ λογίου ὅπως ἐξάγονται ἀπὸ σωζόμενα κείμενά του καὶ μαρτυρίες συγχρόνων του ἀποκωδικοποίησαν μὲ ἐπιμέλεια οἱ Τζιράκης, ὁ.π., σ. 85-100 καὶ Podskalsky, ὁ.π., σ. 194-199.

14. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὸν Δοσίθεο, Ἐγχειρίδιον, σ. 71: συνέγραψε γὰρ τὸ Σχεδιάριον ὅπου εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς τοῦ ὁποῖου τὸ προοίμιον ἐπιγράφεται Ἰωάννης Βυζάντιος, καὶ λέγει πῶς τὸ ἔγραψε προτροπῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Κορυδαλλέως. Ὁ Καρυοφύλλης ἀπέριπτε καὶ τὴ χρῆσιν τοῦ ὄρου μετουσίωσης, ὅπως ἐπισημαίνεται αὐτόθι, σ. 75: κατεφρόνει δὲ τῆς λέξεως μετουσίωσης, μιμούμενος καὶ τούτοις τὸν διδασκάλον αὐτοῦ Κορυδαλλέα. Βλ. ἐπίσης Τζιράκης, ὁ.π., σ. 100-105 καὶ Podskalsky, ὁ.π., σ. 238, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι τὸ ἔργο κυκλοφόρησε ἐντὸς ἐνὸς περιορισμένου κύκλου ἐνδιαφερομένων.

15. Τὸ κείμενο στὸ χειρόγραφο παραδίδεται ἐλαφρῶς διαγραμμένο, ἐνῶ ἀπὸ ἄλλον γραφέα σημειώνεται στὸ περιθώριό τοῦ φ. 48^ν ὅτι πρόκειται γιὰ αἰρετικὸ κείμενο: Καλβίνος ὁ ταῦτα συλλέξας...

μενε στη Ζάκυνθο κατά τὰ ἔτη 1628-1636— και ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Χίο θεολόγο (και ἱατρὸ) Γεώργιο Κορέσσιο (1566/70-1659/60), ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ τὴ Χίο.¹⁶ Ἐντύπωση προκαλεῖ ὁ θερμὸς και φιλικὸς τόνος τῆς ἐπιστολῆς, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν ἐχθρικές, καθὼς ὁ Κορέσσιος (περὶ τὸ 1636) ἐπιτέθηκε σὲ μία Ἐπιστολή του με δριμύτητα κατὰ τοῦ Κορυδαλλέως κατηγορώντας τον γιὰ υἱοθέτηση αἰρετικῶν θέσεων σχετικά με τὸ μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας.¹⁷ Ὡστόσο στὴν παρούσα ἐπιστολή οἱ δύο ἄνδρες παρουσιάζονται ὡς ὁμόφρονες (δογματῶν σύμπνοιαν, στ. 6), οἱ ὁποῖοι διώκονταν ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους — ἴσως λόγω τῆς ὑποστήριξης ποὺ παρεῖχαν τότε (1630) στὸν Λούκαρη (τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς και ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι, στ. 7).¹⁸ Ἡ ὑπαρξὴ φιλικῆς σχέσης ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄνδρες, τουλάχιστον ἕως τὴς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1630, ἐπιβεβαιώνεται και ἀπὸ ἐπιστολή τοῦ Κορεσίου, σταλμένη ἀπὸ τὴ Χίο τὸ 1628, στὴν ὁποία πρότεινε στοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας νὰ προσλάβουν τὸν Κορυδαλλέα ὡς διδάσκαλο στὴ Σχολὴ τῆς Κοινότητος.¹⁹ Ἡ μεταβολὴ τῆς στάσης τοῦ Κορεσίου ἔναντι τοῦ Κορυδαλλέως φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν ἐνταχθεῖ πλέον σὲ ἀντιτιθέμενες παρατάξεις, ὁ Κορυδαλλεὺς παρέμεινε πιστὸς στὸν Λούκαρη — και μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς Ὁμολογίας (1631)—, ἐνῶ ὁ Κορέσσιος ὑποστήριξε τὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη θεολογία και συντάχθηκε με τὸν διάδοχο τοῦ Λούκαρη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, Κύριλλο Κονταρή.²⁰

16. Ὅπως ἐπισήμανε ὁ Podskalsky, ὁ.π., σ. 183-191, ἰδιαίτερα 184, ὁ Κορέσσιος παρέμεινε στὴν Πόλη γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1631.

17. Βλ. Κ. Ι. Δουβουνιώτης, «Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυδαλλέα», Ἐκκλησία 14 (1936), 282-285, 298-300, 313-315. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τίτλο «Γεώργιος ὁ Κορέσσης θεολόγος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἰς τὸν Κορυδαλλέα, ἦπου στέργει τὰ τοῦ Καλβίνου και ὄχι τὰ τῶν Γραικῶν». Πβ. ἐπίσης Podskalsky, ὁ.π., σ. 187-188.

18. Ὁ πατριάρχης προσπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ διείσδυση τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, με ἀποτέλεσμα νὰ κινδυνεύει συνεχῶς ἀπὸ τὴς μηχανορραφίης τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ G. Hering, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο και εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, μετὰφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 179-246.

19. Τὴν ἐπιστολὴ δημοσίευσε ὁ Π. Κοντογιάννης, «Γράμμα τῆς κοινότητος τῆς Βενετίας πρὸς Γεώργιον Κορέσιον και ἀπάντησις αὐτοῦ», *BNJ* 5 (1926), 89-96, ἰδιαίτερα σ. 90: *Μὲ ὅλα τοῦτα εἰς ἑλληνικὴν παιδείαν εἶναι καλὸς ὁ κύρ Θεόφιλος ὁ Σκορυδαλλός, ὁ ὁποῖος ἐδιάβασεν εἰς τὸν θεῖόν μου καλὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν και εὗρίσκειται ἢ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἢ εἰς τὴν Ζάκυνθον. Καὶ κάμετε νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ.* Πβ. ἐπίσης Κ. Θ. Δημητράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1985, σ. 525.

20. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Podskalsky, ὁ.π., σ. 184-185, ὁ Κορέσσιος — ἤδη ἀπὸ τὸ

Με τὴν τρίτη ἐπιστολὴ ὁ Ἄθηναῖος λόγιος ἐνημέρωνε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη (προφανῶς τὸν Λούκαρη) γιὰ κάποια ἐπιχειρήματα ἀφίξις του στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐπιστολὴ διέπεται ἀπὸ συνοπτικὸτητα καὶ ἐλλειπτικὸτητα, καθὼς δὲν παρέχεται καμία πληροφορία σχετικὰ μὲ τὶς συνθηκῆς σύνταξης ἢ τοὺς λόγους τῆς ἐσπευσμένης ἔλευσης (σπεύδω, στ. 5). Ὁ Κορυδαλλεὺς περιορίζεται ἀπλῶς νὰ συστήσει στὸν πατριάρχη τὸν —μὴ κατονομαζόμενον— κομιστὴ τοῦ γράμματος. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀχρόνιστη, ὑπὲρ τοῦ συσχετισμοῦ τῆς ἡμῶς μὲ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ λογιῶν στὴν Πόλη (1636) ἴσως συνηγορεῖ ἕνα ἐσωτερικὸ στοιχεῖο, δηλαδή ἡ ἀναφορὰ στὸν πατριάρχη ὡς «πολύπαθο καὶ πολυλίχη ἥρωα» (στ. 10). Ἡ φράση αὐτὴ φαίνεται ὅτι ἀπηχεῖ ἀφενὸς τὶς πολλαπλὲς ἐπιθέσεις ποὺ δεχόταν ὁ Λούκαρης ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του καὶ ἀφετέρου τὴν ἐπιτυχή ἀντιμετώπισή τους κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637.²¹ Βέβαια ὁ πατριάρχης εἶχε ζητήσῃ τὴ συνδρομὴ τοῦ Κορυδαλλεῶς ἤδη ἀπὸ τὸ 1634, ἀλλὰ ὁ λόγιος εἶχε τότε μὲ εὐσχημο τρόπο ἀρνηθεῖ νὰ μεταβεῖ στὴν Πόλη προτείνοντας τὴν ἀναστολή τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος.²² Ὅσο ἡ κρισιμότητα τῶν περιστάσεων καὶ ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποὺ διέτρεχε ὁ Λούκαρης κατὰ τὰ 1635-1636 ἀνάγκασαν τὸν Κορυδαλλεῶ να σπεύσει στὸ Πατριαρχεῖο.

Οἱ ἀριστοτελικὲς πηγὲς τῆς πρώτης ἐπιστολῆς

Διαβάζοντας κανεὶς τὴν πρώτη (ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες δύο) ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς πολὺ σύντομα διαπιστώνει ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπιστολικὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Κορυδαλλεὺς ἀπλῶς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν παραλήπτη δίνοντας συμβουλὲς ἢ ἐνημερώνοντάς τον γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Πόλη. Ἀντίθετα ἀπὸ πολλὰ χωρία γίνεται φανερό ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ καταγραφόμενα ἀπηχοῦν ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐρμηνεῖα ὑπὲρτέρησε ὁ λόγιος

1631— ἦρθε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Ἀντώνιο Léger, ἐφημέριο τῆς ὀλλανδικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη καὶ συνεργάτη τοῦ Λούκαρη. Γιὰ τὴ σύγκρουση Λούκαρη-Κονταρῆ βλ. Hering, *ὁ.π.*, σ. 310-315, 331-374, καὶ 217 κ.έ. (γιὰ τὸν Léger καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν Λούκαρη).

21. Γιὰ τὶς καθαιρέσεις καὶ ἐπανόδους τοῦ Λούκαρη κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637 βλ. Hering, *ὁ.π.*, σ. 310-315, 325-350. Ὁ Tsourkas, *ὁ.π.*, σ. 65-71, στρηζόμενος σὲ μαρτυρίες χρονολογεῖ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ Κορυδαλλεῶς στὴν Πόλη τὸ 1636.

22. Βλ. Τσιώτρας, *Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ*, *ὁ.π.*, σ. 237-242, ἰδιαιτέρως 242. Μὲ τὸ τρίτο ταξίδι στὴν Πόλη θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ ἄλλη μία —ἐπίσης ἀχρόνιστη— ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλεῶς πρὸς κάποιον Λαυρέντιο, πρωτοσύγκελλο τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Στεφανῆς, *Πέντε ἐπιστολές*, *ὁ.π.*, σ. 107-108 καὶ 113.

μέ συνέπεια καθ' ὅλη τὴ ζωὴ του. Ἐξάλλου ὁ Κορυδαλλεὺς μνημονεύει ἄμεσα τὸν Σταγειρίτη χρησιμοποιοῦντας τὴν προσωνομίαι «ὁ φιλόσοφος» (δηλ. «ὁ κατ' ἐξοχὴν ἢ ὁ μέγας φιλόσοφος», στ. 6), ὅπως συνηθίζει νὰ τὸν ἀποκαλεῖ στὰ ὑπομνηματιστικά ἔργα του.²³ Ἡ μνεία τοῦ φιλοσόφου συνδέεται μὲ τὴν παράθεση ἑνὸς βραχέος αὐτολεξεί ἀποσπάσματος (τὴν δίνην... τὸ πᾶν, στ. 5-7) ἀπὸ τὰ Φυσικά 196 b 26-28. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ (στ. 4 καὶ 11) ὁδηγεῖ στὸν ἀκριβῆ ἐντοπισμὸ τῆς κύριας πηγῆς τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους τῆς πρώτης ἐπιστολῆς (στ. 1-20), δηλ. τὰ Φυσικά B 4-5, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει ἂν «ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον» μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ «αἴτια».

Μὲ ἐξαιρέση τὸ παραπάνω κατὰ λέξη παράθεμα, τὶς περισσότερες φορές ἀποδίδεται ἐπιγραμματικὰ ἀπλῶς τὸ νόημα κάποιου ἀριστοτελικοῦ χωρίου, ἐνῶ διατηροῦνται κάποιες λεκτικὲς ἀπηχῆσεις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, οἱ ὁποῖες συνήθως δὲν εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν:

στ. 3-4: τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως ἔχουσαν περὶ φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγος.

Φυσ. B 4 196 a 17-22: ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐκείνων γέ τι φροντο εἶναι τὴν τύχην, οἷον φιλίαν ἢ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ πῦρ ἢ ἄλλο γέ τι τῶν τοιούτων. ἄτοπον οὖν εἴτε μὴ ὑπελάμβανον εἶναι εἴτε οἰόμενοι παρέλιπον, καὶ ταῦτ' ἐνόησε χρώμενοι, ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς οὐκ ἀεὶ τὸν ἀέρα ἀνωτάτω ἀποκρίνεσθαι φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχη.

στ. 4-5: τὰ γε θεϊότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ.

Φυσ. B 4 196 a 28-34: καὶ μάλα τοῦτό γε αὐτὸ θαυμάσαι ἄξιον· λέγοντες γὰρ τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μήτε εἶναι μήτε γίνεσθαι, ἀλλ' ἤτοι φύσιν ἢ νοῦν ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον εἶναι τὸ αἴτιον [...], τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θεϊότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γενέσθαι.

στ. 11-12: τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν ποιοῦσα.

Περὶ οὐρανοῦ B 295 a 29-35: ἔτι δὲ πρὸς Ἐμπεδοκλέα καὶ ἐκεῖνό τις εἴπειεν. [...] ἄτοπον δὲ καὶ τὸ μὴ συνοεῖν ὅτι πρότερον μὲν διὰ τὴν δίνησιν ἐφέρετο τὰ μόρια τῆς γῆς πρὸς τὸ μέσον· νῦν δὲ διὰ τίν' αἰτίαν πάντα τὰ βάρος ἔχοντα πρὸς αὐτήν;

23. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Tsourkas, *ὁ.π.*, σ. 107.

Περὶ οὐρανοῦ B 300 b 24-25: τὰ μὲν βάρους ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κορυφότητα [ἔχοντα] ἀπὸ τοῦ μέσου.

στ. 18-19: τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ ἀλόγως πραττόμενον).

Φυσ. B 4 197 a 18-19: καὶ τὸ φάναι εἶναι τι παράλογον τὴν τύχην ὀρθῶς· ὁ γὰρ λόγος ἢ τῶν αἰεὶ ὄντων ἢ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἢ δὲ τύχη ἐν τοῖς γιγνομένοις παρὰ ταῦτα.

Ἡθ. Εὐδ. 1247 b 7: διὸ καὶ ὀριζόμενοι τὴν τύχην τιθέασιν αἰτίαν ἄλογον ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ.

Ἀφορμώμενος ὁ Κορυδαλλεὺς ἀπὸ τῆ διάστασις πού προέκυψε λόγῳ κάποιας τυχαίας αἰτίας μὲ τὸν μαθητὴ του Εὐγένιο ἐξετάζει ποιά σχέση ὑφίσταται ἀνάμεσα στὴ φιλία καὶ τὴν τύχη στηριζόμενος στὸν Ἀριστοτέλη καὶ δι' αὐτοῦ στὸν Ἐμπεδοκλή.²⁴ Σύμφωνα μὲ τὸν σοφὸ ἀριστοτελιστὴ, ἡ φιλία εἶναι μία δύναμη πού ἐνώνει (συναγωγός) καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο θεωρήθηκε ὅτι συντελεῖ στὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος (κοσμοποιός). Οἱ φράσεις παρατίθενται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὴ δῆλωσις ὅτι προέρχονται ἀπὸ κάποιον συγγραφέα, χωρὶς νὰ λέγεται ἀπὸ ποιόν: οἶδεν ὁ λόγος (στ. 2), ἀνδρά[σι] σοφοῖς (στ. 3). Προφανῶς ἡ ἀναφορὰ εἶναι στὶς ἀπόψεις τοῦ Ἐμπεδοκλέους γιὰ τὴ Φιλία (= φιλότης) ὡς κοσμογονικὴ δύναμη, τὸ χωρίο ὅμως πού παραφράζει συνοψίζοντάς το ὁ Κορυδαλλεὺς προέρχεται ἀπὸ τὸν Σιμπλίκιο:²⁵

στ. 2-3: Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιός ὑπέλιπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς.

Σιμπλ. Εἰς π. οὐρ. σ. 308,4-7: καὶ γὰρ ἡ Φιλία συνάγουσα τὰ στοιχεῖα τούτου τοῦ κόσμου λυομένου τὸν σφαῖρον ποιῆ, κοσμοποιός πάλιν ἐστὶ καὶ

24. Μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ὁ λόγιος ἐκτενέστερα στὸ ὑπόμνημά του *Εἰσὸδος Φυσικῆς Ἀκροάσεως κατ' Ἀριστοτέλην, συνεργανισθεῖσα ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως*, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν ἰδίως ἀνελώμασι τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κυρίου Χρυσάνθου, μετὰ πάσης ἀκριβείας διορθωθεῖσα, ἐπιστάσις δὲ Κυπριανοῦ ἀρχιμανδρίτου Κυπρίου, τόμος Α', Ἐνετίησιν ἀψοθ' (1779), παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 276-277.

25. Γιὰ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλή βλ. H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, griechisch und deutsch, τ. I, 1972, ἐνῶ γιὰ τὸν Σιμπλίκιο βλ. *Simplicii, In Aristotelis De Caelo commentaria*, ed. I. L. Heiberg, Βερολίνο 1894, CAG VII, καὶ *Simplicii, In Aristotelis Physicorum libros IV priores commentaria*, ed. H. Diels, Βερολίνο 1882, CAG IX.

ἐκείνη τῶν στοιχείων ἢ συγκριτικὴ
τάξις οὐχ ἢ τυχοῦσα.

Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 199,17-18: οὐ γὰρ
τοῦ νείκους ἐστὶν ἢ φιλία συναγωγός,
ἀλλὰ τῶν ὑποκειμένων στοιχείων.

Ὁ Κορυδαλλεύς, παραφράζοντας τὸν Ἀριστοτέλη, τονίζει ἐπίσης ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονοῦσε ὅτι ἡ τύχη μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὀρισμένες φορὲς ὡς ρυθμιστικὸς παράγοντας στὴ διαμόρφωση τοῦ σύμπαντος ὅπως καὶ ἡ φιλία: *συναεργὸν τῇ φιλίᾳ*, στ. 4: Ἐμπεδοκλῆς... φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχη, Ἀριστ. *Φυσ.* B 4 196 a 20-22· πβ. Κορυδ. *Εἰς. Φυσ.* σ. 276,18-21: ὅτι δὲ τύχη ἐχρῶτο ἐπὶ συστάσεως τοῦ παντός Ἐμπεδοκλῆς, δῆλον ἐξ ὧν αὐτὸς περὶ φύσεως συνέγραψεν ἐπῶν, ἐξ ὧν ὁ Φιλόσοφος εἰς δῆλῳσιν τῶν λεγομένων προχειρίζεται τόδε.²⁶ Ἐξάλλου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει δύο περιπτώσεις ὅπου ἡ τύχη, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἐπηρεάζει καθοριστικά: οὐκ αἰεὶ τὸν ἀέρα ἀνωτάτω ἀποκρίνεσθαι φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχη. [...] καὶ τὰ μόρια τῶν ζώων ἀπὸ τύχης γενέσθαι τὰ πλεῖστά φησιν, *Φυσ.* B 4 196 a 21-24· πβ. Κορυδ. *Εἰς. Φυσ.* σ. 276,21-32, ιδιαίτερα 30-32: ... Ἐμπεδοκλέους, ὃς ἐπὶ μεγάλων οὕτω κεχρημένος τῇ τύχῃ, οἷον ἐστὶν ἢ τοῦ παντός σύστασις, οὐκ ἔκρινε δηλῶσαι ὅτι πότε ἐστὶν ἢ τύχη.²⁷

Στὴν τύχη μάλιστα φαίνεται ὅτι ἀποδίδεται ἡ δημιουργία («τῶν θειοτέρων κοσμικῶν»), τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστέρων (τὰ γε θειότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκείον ἀπονέμει τῇ τύχῃ, στ. 4-5: τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θειότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γενέσθαι, *Φυσ.* B 4 196 a 33-34), ἐνῶ ἀντίθετα —κατὰ παράδοξο τρόπο— τὰ μικρότερες σημασία τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μῆτε εἶναι μῆτε γίνεσθαι (*Φυσ.* B 4 196 a 29-30).²⁸ Ἐτσι ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ αἰτία τῆς δίνης καὶ τῆς κινήσεως (στ. 5-6), καθ' ἣν διακρινόμενα τὰ ἄτομα καθίστησι τὸ πᾶν ἐπὶ τῆς τάξεως, ἥς νῦν καθορᾶται (Κορυδ. *Εἰς. Φυσ.* σ. 277,7-9). Βέβαια ἡ φράση αὐτὴ (τὴν δίνην ... τὸ πᾶν, στ. 5-7: *Φυσ.* B 4 196 a 26-28) δὲν σχετίζεται μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ ἀλλὰ μὲ τὸν Δημόκριτο, ὅπως τονίζει ὁ Κορυδαλλεύς, *Εἰς. Φυσ.* σ. 277,2-9,

26. Πβ. ἐπίσης Diels - Kranz, *δ.π.*, σ. 292, ἀπόσπ. 48: πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχη φασί (= Πλάτων, *Νόμοι* 889b).

27. Ὁ Κορυδαλλεύς ἀκολουθεῖ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεμιστίου *Εἰς Φυσ.* σ. 48,27-49,17 (*Themistii, In Aristotelis Physica paraphrasis*, ed. H. Schenkl, Βερολίνο 1900, CAG V 2) καὶ τοῦ Σιμπλικίου *Εἰς Φυσ.* σ. 330,31-331,16.

28. Βλ. Θεμιστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,17-18 καὶ Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,22-32, ιδιαίτερα 29-31.

ιδιαίτερα 4-6: ... οἷον ἦν καὶ Δημόκριτος, πρὸς ὃν ἀπευθύνει τὸν λόγον. Οὗτος γὰρ οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς ἐχρῶτο τούτοις. Τοῦ γὰρ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κοσμικῶν αἰτίαν τῆς συστάσεως τὸ αὐτόματον ἡγεῖτο.²⁹ Ἐπιπλέον ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι λειτουργεῖ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε «τὰ μὲν βάρους ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν» (στ. 11-12), πβ. Ἄριστ. Π. οὐρ. Β 295 a 29-35. Ἐντέλει καταλήγοντας ὁ Κορυδαλλεὺς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς τύχης ἐπισημαίνει ὅτι καθετὶ ποὺ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τύχης εἶναι ἀλόγως πραττόμενον (στ. 18-19), μὲ ἄλλα λόγια πραγματώνεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον, καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ καυχῶνται οἱ σῶφρονες ἄνθρωποι.

Ἡ ἔκδοσις

Στὴ συνέχεια παρατίθεται ἡ ἔκδοσις τῶν τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τοῦ προοιμίου τοῦ Σχεδιαρίου τοῦ Καρυοφύλλη, ἐπειδὴ σχετίζεται θεματολογικὰ ἄμεσα μὲ τὴν πρώτη ἐπιστολή, βάσει τοῦ codex unicus A, ἐνῶ οἱ διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις μου περιορίζονται συνειδητὰ σὲ ἐκεῖνα μόνο τὰ σημεῖα, ὅπου δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διατηρηθοῦν οἱ γραφές τοῦ κώδικα ἐξαιτίας ἐμφανῶν ἀντιγραφικῶν λαθῶν. Οἱ ὀρθογώνιες ἀγκύλες [] χρησιμοποιοῦνται, στὴν πρώτη ἐπιστολή, γιὰ νὰ δηλώσουν γράμματα ποὺ σήμερα δὲν μποροῦν νὰ ἀναγνωσθοῦν λόγω τῆς στάχωσης τοῦ κώδικα. Τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ δύο ὑπομνήματα: α) κριτικὸ ὑπόμνημα, στὸ ὁποῖο ὅμως δὲν συμπεριλαμβάνονται ὀρθογραφικὰ καὶ τονικὰ λάθη, τὰ ὁποῖα διορθώνονται σιωπηρὰ, ὅπως λ.χ. ὠρμητο ἀντὶ ὄρμητο (1,15), ὄχληράν ἀντὶ ὄχλυράν (2,14) κτλ. καὶ β) ὑπόμνημα πηγῶν, ὅπου καταχωρίζονται ἔργα καὶ συγγραφεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀντλεῖ ὁ Κορυδαλλεὺς (πηγές ἢ παράλληλα χωρία).

29. Ὅπως ἐπιβεβαιώνουν οἱ παλαιοὶ σχολιαστὲς Θεμιστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,12-21 καὶ Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,16-32.

I. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1

κώδ. Α, φ. 47^v

(Κωνσταντινούπολη, 1639-1640:)

Πρὸς Εὐγένιου Γιαννούλη (Μονή Τροβάτου:)

Εὐγενίω.

- Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιὸς
 ὑπείληπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς· τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως ἔχουσαν περὶ
 φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγος καὶ τὰ γε θει-
 5 ὄτερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ, «τὴν δίνην (ἣ
 φησὶν ὁ φιλόσοφος) καὶ τὴν κίνησιν, τὴν διακρίνασαν καὶ καταστήσασαν εἰς
 ταύτην τὴν τάξιν τὸ πᾶν». Τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ἡμ[ῶν] διαθέσει, οὐκ οἶδα
 τί παθοῦσα οὕτως ἀντίξους ἡ τύχῃ γέγονε καὶ διαστατική καὶ τοῦτο ἀκαί-
 ρως τε καὶ ἐν οὐδενὶ κόσμῳ. Ἄνθ' ὧν, ὡς εἰκός, αὐτὸς τε ἀσχάλλεις τῇ δια-
 10 στάσει καὶ ἡμᾶς ἀναξιοπαθοῦντας συνεχῶς τὴν θείαν νέμεισιν μαρτύρεσθαι
 ἀναγκάζῃ. Ἡ οὐκ ἄλογος ἐς τὸ παντελὲς ἡ Ἐμπ[ε]δοκλέους τύχῃ, τὰ μὲν
 βάρως ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέραξ ἀνατρέχειν ποιοῦσα
 καὶ τὴν προσήκουσαν τάξιν τοῖς ὀλοσχερεστέρο[ις] μέρεσι τοῦ παντός ἀπο-
 νέμουσα.
- 15 Ἡ δὲ τὴν ἡμετέραν διάστασιν σκευωρήσασα τύχῃ ἀπ' οὐδενὸς ὄρητο
 λόγου. Διὸ οὐδὲ θαυμαστόν, εἶπερ ἀνα[ι]δῶς οὕτως ἐβάκχευσε κατὰ τῶν
 λόγῳ βιούντων ἡμῶν ἀναιρετικὸν γὰρ παντός λόγου τὸ ἄλογον, ἀνευθύνου
 ἡγεμονίας ἐπειλημμένον. Ἀλλὰ τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ
 ἀλόγως πραττόμενον), ὥσπερ τοῖς κατὰ σκοπὸν, οὐδὲν ἐναβρύνεσθαι δέον
 20 εὔφρονοῦσιν ἀνθρώποις, οὕτως οὐδὲ τοῖς ἀντιφερομένοις καταπίπτειν. Τὸ
 δὲ γε νῦν ἔχον καὶ χάριν ὁμολογητέον τῇ μακαρίᾳ προνοίᾳ, ὅτι τὸ πολὺ τοῦ
 καθ' ἡμῶν σκευωρήματος ἐπὶ τὰς κεφαλὰ[ς] περιέτρεψε τῶν σκευωρησάν-
 των καὶ ἡμῖν δέδωκε πραοτέρου πειρᾶσθαι τοῦ τηνικαῦτα ἐκπάγλου (ποιη-
 τικῶς εἰπεῖν) δόξαντος, καίτοι γε κἀν τῷ παραχρῆμα τὸν μετᾶμελον τῆς
 25 ὀργῆς ἐμφανίσαντος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀγγελεῖται σοι εὔοἶδα καὶ παρὰ
 τῶν ἄλλων ὀμιλητῶν διεξοδικώτερον· <σὲ> δ' ἐβουλόμην (ὡς τὸν Τιμόθεον
 ὁ Παῦλος παρήνει) μὴ ἀμελεῖν τοῦ ἐνὸς χαρίσματος, ὅ σοι διὰ μακροῦ καὶ
 πόνου καὶ χρόνου προσγέγονε παρὰ Θε[οῦ], καὶ ἐν πλείοσι τοῖς συνεστῶσί
 30 τε καὶ περιεστῶσι λαοῖς τὴν κατὰ Χριστὸν ἀλήθειαν καταγγέλλειν, ἣν ἀπὸ
 τῶν θεοπνεύστων ἀνελέξω λογίων, ἣ ἐν μικρῷ μο[ν]οδρίῳ κατακεκλειῆσθαι
 τὸ τοῦ λόγου ρεῖθρον πολλὰς πεδιάδας παιίνειν δυνάμενον. Πλὴν οἰκονο-
 μικῶς, ὡς ἐνι, τὰ πάντα μέτρον διδασκαλίας τιθ[έ]μενος τὴν τῶν διδασκο-

μένων κατάληψιν, περί τε τῆς εὐχαριστίας ὑπόθου μὲν τὰ κοινῇ λεγόμενα, διάστειλε δ' αἰεὶ ὅτι τὰ πάντα πνευματικῶς ἐννοεῖται καὶ οὐδὲ αἰσθητῶς ἢ
 35 σαρκικῶς· ἀντεῦθεν ἀποσκορακισθήσεται ἡ θεοστυγῆς μετουσίωσις.

Ἄδὲ ἱερώτατος Βεροίας Ἰωαννίκιος [πέ]πομφέ σοι δῶρον μίαν τῶν
 χυδαῖστί λεγομένων βελεγιῶν, ἀμφιδάπιδα φαίη ἄν τις ἀττικίζων ἀνὴρ,
 ὀλκῆς τε καὶ μεγέθους ὅ τι [με]γίστου ἐν τοῖς ὁμογενέσι, περὶ ἧς διοριεῖ ἐν
 40 δευτέροις σου πρὸς ἡμᾶς γράμμασι τὸ δοκοῦν. Τὸν πάντιμον ἐν ἱερεῦσιν
 ἀξύγοις καὶ πν[ευμα]τικοῖς ἀνδράσι διαπρέποντα ὀσιώτατον Ἀντώνιον τὸν
 ὑμέτερον, τὸν γεραρὸν τῷ ὄντι, τὴν πάνσεμνον πολιὰν ὄλη τῇ ψυχῇ ἀπὸ
 καρδίας ἀσπάζομαι ἐν Χριστῷ καὶ εὐχομαι, εἴπερ ὅλως εὐχῆς δέεται ἢ ἔνθε-
 ος αὐτῆ, συναπαλλάττει ὑμῖν. Ἐρ[ρωσο].

19 ἐναβρύνεσθαι scripsi: ἐναμβρύνεσθαι A || 20 ἀντιφερομένοις scripsi: ἀντιρρομένοις
 A || 24 τὸν scripsi: τὸ A || 26 <σέ> addidi (cf. B' Τιμόθ. 1,6) || 37 βελεγιῶν scripsi:
 βελλεγιῶν A

2 φιλίαν συναγωγὸν] cf. Simpl. *In Phys.* p. 199,17, *In de cael.* p. 308,5, Plat. Prot. 322c | φιλία ... κοσμοποιός] cf. Simpl. *In de cael.* p. 308,5-6 || 4 ὁ Ἐμπεδοκλέους... λόγος] cf. Arist. *Phys.* 196 a 20-24, Simpl. *In Phys.* p. 330,31-331,15, Themist. *In Phys.* p. 49,5-11 || 4-5 τὰ γε θειότερα τῶν κοσμικῶν] cf. Arist. *Phys.* 196 a 33-34: τὰ θειότατα τῶν φανερῶν || 5-7 τὴν δίνην [...] τὸ πᾶν = Arist. *Phys.* 196 b 26-28 || 11-14 τὰ μὲν [...] ἀπονέμουσα] cf. Arist. *Cael.* 300 b 24-25 || 18-19 τοῖς ἀπὸ τύχης [...] πραττόμενον] cf. Arist. *Phys.* 197 a 18-20, *EE* 1247 b7 || 26-27 cf. B' Τιμόθ. 1,6

1-14 cf. Corydallei, *In Phys.* p. 276-277

2

κώδ. Α, φ. 105^v-106^r
 Αθήνα 1630

Πρὸς Γεώργιο Κορέσσιο

Τῷ Κορεσσίῳ ὁ Κορυδαλλεύς.

Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς τὴν καλλονὴν οὐδεὶς ἐστὶν
 ὅστις οὐ θαυμάζει, μὴ καὶ σὲ αὐτὸν ἀγνοῶν. Λέληθε δὲ οὐδὲ πᾶν πολλοὺς
 ὅσα εἰς εὐνοίαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς οἰκειοῖ· οὐδὲ γὰρ τοιαῦτα ὥστε καὶ
 5 λαθεῖν. Ἐὼ γὰρ λέγειν ὀμιλίαις τὰς ἐκ νέων καὶ ὁμοτροπίας, λόγων κοινω-
 νίαν, ταυτότητα ἐπαγγελμάτων, δογμάτων σύμπνοιαν καὶ μυρία ὅσ' ἄλλα·
 ἀλλὰ τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι συγκλω-
 σειεν ἄν (τὸ τοῦ λόγου) καὶ τὰ ἀσύγκλωστα. Ὁ δὲ τὴν ἐπιστολὴν κομίζων
 Ἰωάννης καὶ τῶν θαυμαζόντων ἐστὶ τὰ ὑμέτερα καὶ οὐδὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους
 10 ἡμῶν οἰκείωσιν ἀγνοῶν. Ἐξ ὅτου γὰρ ἐπιδημήσας τῇ ἡμετέρᾳ ἡμῖν συνεγένε-
 νετο, διὰ πάσης εὐφήμου μνήμης δεῦρ' ἄγει τὰ καθ' ἡμᾶς, δεόμενος δὲ τοῦ

- καὶ παραπολαύσαι τῶν ἐφ' ὑμῖν καλῶν προξένῳ χρῆσθαι ἀξιοῖ, καθ' ἑαυτὸν τὴν αἴτησιν οὐ θαρρῶν. Αἰτεῖ δ' οὐ πάνυ μεγάλα, συμμαχίας δεῖται τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης πρὸς νόσον οὐκ ἄγαν μὲν λυπηράν, ἄλλως δὲ ὀχληράν, τὴν γεννητικὴν ἀποχαυνοῦσαν ὄρμην. Τὰ ἐνοχλοῦντα μὲν αὐτὸς μακρότερον κατερεῖ, ἐμοὶ δὲ ἐκεῖνο δήπου χαριεῖται σου ἢ ἀγαπητικὴ διάθεσις, τὸ τοῖς εὐμενέσιν αὐτὸν ἰδεῖν ὀφθαλμοῖς καὶ ἄσμενος τὴν ἐγχείρησιν ἀναδέξασθαι. Τὸ δ' ὅπως ταχίστης, ὡς οἶόν τε, ἅμα ἀλύπου τε καὶ ἀσφαλοῦς τῆς θεραπείας τύχη, ἢ τῆς τέχνης ἐπαγγελία διδάξει.
- 20 Σφῶζοί μοι βρωννύμενος, ὡς ἂν καὶ βωννύης κατὰ τε ψυχὴν καὶ σῶμα τοὺς ποτ' εὐκλεεστάτους ἐν ἑκατέροις Ἑλληνας.
 ρχλ' Ἀνθεστηριῶνος, Ἀθήνηθεν.

5-6 κοινωνίαν scripsi: κοινωνίας A || 10-11 Ἐξ ὅτου—συνεγένετο] λειψὸν in marg. A || 11 δὲ s.v. A || 15 μὲν s.v. A || 19 διδάξει s.v. A

7 τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς] cf. Arist. Rhet. 1381a 16-17: καὶ τοὺς μισουμένους ὑπὸ τῶν αὐτοῖς μισουμένων || 7-8 συγκλώσειεν ἂν—καὶ τὰ ἀσύγκλωστα] cf. Philop. In Phys. p. 34,14: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώσουσιν. Procl. In Plat. rem publ. com. p. 63,29: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθειν

7-8 cf. Corydallei, In GC p. 108,37: βουλόμενοι συγκλώσαι τὰ ἀσύγκλωστα

3

κῶδ. A, φ.106^r
 (1636:)

Πρὸς Κύρλλο Λούκαρη (Κωνσταντινούπολη)

Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησίας πάτερ ἀκρότατε, υγιαίνων εἴης τὴν δυνατὴν ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ εὐδαιμονίαν καρπούμενος.

- Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως, τῆς μὲν ἵνα γνωρίσῃ σου τῇ ἀκροτάτῃ φρονήσει τὸν κομίζοντα, τῆς δὲ ἵνα καὶ ἦν ἤδη σπεύδω πρὸς ὑμᾶς ἀφιξίν δηλώσῃ. Ἄλλ' ἐκεῖνον μὲν εὖ οἶδα ὅτι συναριθμησὴ τοῖς οἰκειοτάτοις πείραν δεδωκότα τῶν αὐτοῦ καλῶν, ἐμοὶ δὲ ταῖς εὐχαῖς (ὧν μάλιστα χρῆζω) συνελέσθαι τῆς ὁδοῦ ἀξιόσσιας. Ὡς μοι γένοιτο καὶ αὐθις ἰδεῖν καὶ ἀσπάσασθαι τὴν πάντιμον κεφαλὴν καὶ εἰπεῖν καὶ ἀκοῦσαι τὰ σωτηριωδέστατα. Σφῶζοί μοι, ὦ πολύτλας ἥρωος καὶ πολυνίκης, σφῶζοί μοι ἐς βαθύτατον γῆρας ὁ τῶν σφῶζομένων φωστήρ καὶ ἡμέτερον σεμνολόγημα.
- 10 Τῆς ὑμετέρας Σεβασμιότητος πρόθυμος ὑπηρέτης, ὁ Κορυδαλλεύς.

6 ἐκεῖνον scripsi: ἐκεῖνο A | ὅτι s.v. A || 13 ὑμετέρας scripsi: ἡμετέρας A

Π. ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΥΟΦΥΛΛΗ ΣΧΕΔΙΑΡΙΟΝ

[φ. 48^ρ] Ἐποδείξεις ἀπὸ τῶν θείων λογίων καὶ μαρτυρίαι
 σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας συλλεγεῖσθαι
 κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυθαλλέως
 ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου.

5

1 Οὐθ' ὁ στρατιώτης ὄπλων φροντίζει πολέμου μηδενὸς ἐπιφαινομένου,
 ἀλλ' οὐδ' ὁ ναύτης ἀγκύραις πλείοσιν ἀσφαλίζεται τὸ πλοῖον χειμῶνος μὴ
 ἐπιγινόμενου· ὁ μέντοι πόλεμος ἐπιφανεὶς τὸν στρατιώτην εἰς ὄπλων ἀπό-
 κτησιν προτρέπει, ὁ δὲ χειμῶν τὸν ναύτην ἐπὶ τὸ πλείοσιν ἀγκύραις χρῆσθαι
 10 καταναγκάζει. 2 Οὕτω δὴ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια οὐ πολλῶν
 δεῖται λόγων καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ πίστεως ἀκραιφνοῦς καὶ εὐλαβείας,
 μάλιστα δὲ τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον, περὶ οὗ οἱ πιστοὶ ἄσμενοι ἀπεδέ-
 χοντο τὰ τοῦ Σωτῆρος ῥήματα λέγοντος «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ
 τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου», μηδὲν πολυπραγμονοῦντες ὅπως ποτέ χρῆ ἔννοεῖν
 15 τὸ σῶμα ἢ τὸ αἷμα, αἰσθητῶς, ὥστε τοῖς ὁδοῦσι τέμνειν τὰς τοῦ Σωτῆρος
 σάρκας τε καὶ ὀστά, ἢ πνευματικῶς, τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐνοικοῦντος τοῖς
 πίστει μεταλαμβάνουσι τῶν εὐαγεστάτων συμβόλων καὶ δι' αὐτῶν ἐνουμέ-
 νοις Χριστῷ. Καὶ βρωῶσιν ταύτην ἡγητέον πνευματικὴν μᾶλλον καὶ μυ-
 στικὴν καὶ ἀναίμακτον ἢ σαρκικὴν καὶ αἱματηρὰν καὶ αἰσθητήν. 3 Ἄλλ'
 20 ἐπειδὴ τινες εἰσαγαγεῖν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν φιλονεικοῦσιν
 ἄπερ τισὶ τῶν δυτικῶν οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν κεκαινοτόμηται, φιλόφρονον
 ἄμα καὶ φιλόθεον ἡγησάμεθα τὰς ἐφεξῆς ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς
 ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας τῶν ἱερῶν διδασκάλων προενεγκεῖν τοῖς θεοσεβέ-
 σι Χριστιανοῖς, ἐξ ὧν καὶ διαγινῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοπαράδοτου μυστη-
 25 ρίου καὶ διαφυλάξαι τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν τῶν διδασκάλων πατέρων τῆς
 καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας δυνήσονται.

[φ. 48^ν] 4 Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, εὐσεβέστατοι Χριστιανοί, πρὸς αὐτοῦ
 τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ προσηλωθέντος ἐν τῷ σταυρῷ καὶ λογχευ-
 θέντος, πρὸς τοῦ τιμίου αὐτοῦ αἵματος, τοῦ ἐκχυθέντος εἰς ἄφесιν ἁμαρ-
 30 τιῶν, μὴ πρὸς ἔριν, μὴ πρὸς ἀπέχθειαν ἢ φιλαρχίαν, ἀλλ' ἐν καθαρῷ τῆς
 ψυχῆς συνειδῶτι μεθ' ὅτι πλείστης ἐπιμελείας τε καὶ ἐπιστασίας καὶ φόβου
 Θεοῦ ἀνάγνωτε καὶ ζητήσατε τὸν ὑγιῆ νοῦν τῶν θεσπιζομένων παρὰ τε τῆ
 θεοπνεύστου Γραφῆς καὶ τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις εἰς διάγνωσιν τῆς χριστια-
 νικῆς ἀληθείας. 5 Ἐφ' ᾧ καὶ δέον ἐστὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας πρῶτον μὲν πι-
 35 στοὺς εἶναι Χριστιανούς καὶ εὐλαβεῖς τὰ θεῖα καὶ οὐδὲν τίθεσθαι πρότερον

τῆς εὐσεβοῦς ἀληθείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, μηδὲ λόγων δυνάμεως ἐς τὸ παντελὲς ἀμοιροῦντας, ἐμπείρως τε ἔχοντας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ τριβῶνας τῶν λεγομένων τοῖς ἀγίοις πατράσι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας· μηδέ τις μὲν ἔχσθαι τῶν παρὰ τινι διδασκάλῳ ῥητῶν οὐχ
 40 ὑγιῶς ἐννοοῦντας, τὰ λοιπὰ ἐκείνῳ περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα ὑπερφρονεῖν·
6 ἀλλὰ πάντα παρ' ἄλληλα τιθεμένους νουνεχῶς συμβάλλεσθαι τὴν ἐν αὐτοῖς ἐννοίαν, εἰδότες τε τὴν σύστασιν τῶν μυστηρίων, ὅτι ἐκ συμβόλου τε αἰσθητοῦ καὶ τῆς ἀοράτου καὶ θείας χάριτος συνεστήκασιν, ἵνα οἷς μὲν ἐντυγχάνουσι περὶ τῆς χάριτος λεγομένης, εἰς ἐκείνην προσηκόντως ἀναφέρουεν, ἃ
 45 δὲ περὶ συμβόλων λέγεται, ἐπὶ τὰ σύμβολα, καὶ ὅλως τὰ μὲν πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδοῖεν τε καὶ πνευματικῶς νοοῖεν, τὰ δὲ ὡς αἰσθητὰ λεγόμενα τοῖς αἰσθητοῖς.

7 Καὶ ὅτι τὸ μὲν σύμβολον ἀναγκαίως ἐστίν, ὅπερ παρέδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὁ καὶ τὸ μυστήριον παραδεδωκώς, καὶ ὅτι ἀναλόγως δέον ἔχειν τὴν αἰσθητὴν
 50 τοῦ συμβόλου ἐνέργειαν πρὸς τὸν πνευματικὸν τῆς χάριτος ἀγιασμόν, ὥσπερ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καθορᾶται, ἀναλόγως τὸ μὲν ὕδωρ ἀποπλύνον αἰσθητῶς τὸ σῶμα σύμβολον γίνεται τῆς θείας χάριτος τῆς ἀποπλυνούσης πνευματικῶς τὴν ψυχὴν παντοίας κηλίδος ἀμαρτιῶν. **8** Ἐπεὶ δὲ καὶ τοὺς πνευματικῶς ἀναγεννηθέντας δέον τροφῆ τε πνευματικῆ καὶ τῆ
 55 γεννήσει προσφόρῳ τρέφεσθαι, ἀναλόγως ἔχειν δεῖ τὸ σύμβολον ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὴν πνευματικὴν χάριν, τὴν τρέφουσαν τὴν ψυχὴν. Καίτοι εὐαχέστατα ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας τὰ σύμβολα καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ καθάπερ τὰ σύμβολα, δηλονότι ὁ ἄρτος, συνέχοι τε καὶ συντηροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκικῆς φύσεως, οὕτω καὶ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος συνέχοι πάν-
 60 τας καὶ συντηροῖ εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἀγίου κοινωνίαν. **9** Πάντες γὰρ οἱ πιστοὶ ἐν [φ. 49^ε] ἐσμέν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, καὶ τὸν Χριστὸν ἔχομεν, τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐνοικοῦντα ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν διὰ τῶν μυστηρίων, δὸς δ' εἰπεῖν, καὶ ἐν χερσὶ διὰ τῶν συμβόλων. **10** Ταῦτα μὲν εἰς ἀμυδράν τινα εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ μυστηρίου, σῶξεσθε δὲ ἐν Χριστῷ, ἀδελφοὶ περιπόθητοι.

(Sequuntur excerpta Novi Testamenti de divino sacramento)

codex unicus A

10 καταναγκάζει s.v. A || 15 κατακόπτει eras. A et τέμνειν s.v. A || 27 ἡμᾶς scripsi: ἡμᾶς A || 41 παρ' ἄλληλα scripsi: παράλληλα A || 55 προσφόρῳ scripsi: πρόσφορον A

13-14 cf. Μάρκ. 14,22-24 || 60-62 cf. Α' Κορινθ. 10,17.